Μακεδονικά

Τόμ. 12 (1972)

Αφιερούται εις την μνήμην Γεωργίου Θεμελή, Χαραλάμπους Λέκα

Ο τελευταίος Αρχιεπίσκοπος Αχριδών

Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

doi: [10.12681/makedonika.996](https://doi.org/10.12681/makedonika.996)

Copyright © 2015, Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ταχιάος Α.-Α. (1972). Ο τελευταίος Αρχιεπίσκοπος Αχριδών. *Μακεδονικά*, 12, 19–33.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.996>

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΧΡΙΔΩΝ

Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας ἰδρύθη, ὡς γνωστόν, διὰ τοῦ σιγιλίου τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Β' τοῦ ἔτους 1018¹. Μετὰ μακρὸν βίον ἐπτά καὶ ἡμίσεος αἰώνων, ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ περιέπεσεν εἰς πνευματικὴν καὶ οἰκονομικὴν παρακμὴν τοιαύτης ἐκτάσεως, ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν κατάργησιν ταύτης τὸ ἔτος 1767 καὶ τὴν ὑπαγωγὴν τῶν ὑπ' αὐτὴν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Τελευταῖος ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν ὑπῆρξε κάποιος Ἀρσένιος, ἀμέσως γνωστός εἰς ἡμᾶς σχεδὸν μόνον ἐκ δύο ἐγγράφων παραιτήσεώς του, πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου καὶ δευτέρον ἐκ τοῦ θρόνου τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἔχουν ἐπανειλημμένως δημοσιευθῇ, μετὰ λαθῶν ὅμως καὶ παραλείψεων, ἄνευ δὲ οἰωνδῆποτε παλαιογραφικῶν ἢ ἄλλων σχολίων.

Τὰ περὶ τοῦ Ἀρσενίου βιογραφικὰ δεδομένα εἶναι πενιχρότατα. Οὗτος φέρεται ἐκλεγεῖς ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν τὸ 1763² ἀπὸ μητροπολίτης Πελαγονίας, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παραιτηθῇ τῆς προεδρίας τῆς μητροπόλεως ταύτης. Ἡ σφραγὶς τοῦ Ἀρσενίου ὡς ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν κατεσκευάσθη τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1764. Ἴσως πρέπει νὰ υποθέσωμεν, ὅτι οὗτος ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα τοῦ ἀρχιεπισκόπου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1764. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1765 μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ παρέστη εἰς τὴν συνεδρίαν τῆς πατριαρχικῆς Συνόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν καθηρέθη ὁ Κορυτσαῖς Διονύσιος. Τὴν 24ην Νοεμβρίου 1765 ἐπεσκέφθη τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου τῆς Μοσχοπόλεως καὶ κατέβαλε τὸ ποσὸν τῶν 1.200 ἀσπρων διὰ νὰ μνημονεῦται τὸ ὄνομά του εἰς σαρανταλείτουργον³. Ὁ Ἀρσένιος ἦτο ὁπωσδήποτε Σλάβος τὴν καταγωγὴν. Τὰ ἐκ τῆς ὑπογραφῆς του παλαιογραφικὰ δεδομένα μᾶς δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι οὗτος προήρχετο ἐκ μοναχῶν κάποιας μονῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναγνώσῃ σλαβικὰ χειρόγραφα καὶ εἶχεν ἐξοικειωθῇ πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν γραφὴν τούτων. Φαί-

1. Βλέπε τὴν νεωτέραν ἔκδοσιν τούτου ἐν *Fontes graeci historiae bulgaricae*, VI, Σόφια ἄ.ἔ., σ. 40-44. Πρβλ. I. S n e g a r o v, *Istoriija na Ochridskata archiepiskopija* (ot osnovanieto i do zavladevaneto na Balkanskija poluostrov ot turcite), Σόφια 1924, σ. 52-57.

2. Βλ. S n e g a r o v, *Istoriija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija*, σ. 210.

3. Βλ. A.-P. P é c h a y r e, *L'archevêché d'Ochrida de 1394 à 1764*, ἐν «*Échos d'Orient*», τ. XXXV (1936), σ. 301.

νεται ότι ο Ἀρσένιος δὲν κατήγετο ἐξ Ἀχρίδος¹, οὔτε καὶ εἶχε σχέσεις μετὰ τῆς ἐν Μοσχόπολει καὶ ἄλλαις πόλεσι τῆς Μακεδονίας ἀναπτυσσομένης τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐλληνικῆς παιδείας². Οὕτω, ὡς πρὸς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ὁ τελευταῖος ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν ἐμφανίζεται ἐντελὼς ἀκατάρτιστος. Ὁ Ἀρσένιος εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῶν Ἀχριδῶν διεδέχθη τὸν Ἑλληνα ἀρχιεπίσκοπον Ἀνανίαν, ὅστις προήρχετο ἐκ μεγάλων πρωτοσυγκέλλων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Φαίνεται παράδοξον ὅτι μετὰ ἀπὸ μακροτάτην παράδοσιν Ἑλλήνων ἀρχιεπισκόπων Ἀχριδῶν ἐξελέγη Βούλγαρος ἢ Σέρβος, ὅστις μάλιστα ἠγνόει καὶ στοιχειωδῶς τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Ὅτι ὁ Ἀρσένιος ὑπῆρξεν ἀσήμαντος ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν, οὐδεμία δύναται νὰ ἐγερθῇ ἀμφιβολία³. Προφανῶς ἡ ἐκλογή του ὡς ἀρχιεπισκόπου ὑπηρετήθη ἐκ τῶν πραγμάτων ἢ Ἀρχιεπισκοπὴ εἵχεν ἤδη περιπέσει εἰς πολλὰ καὶ δυσβάστακτα χρέη, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ,

1. Εἰς τὴν Ἀχρίδα ὑπῆρχε παλαιὰ παράδοσις ἐλληνομαθείας μεταξὺ τῶν ἔστω καὶ στοιχειωδῶς τυχόντων παιδείας. Πρὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος, δηλαδὴ πολὺ πρὸ τῆς συμπληρώσεως ἑκατονταετίας ἀπὸ τῆς καταργήσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, δὲν εὕρισκετο ἐν Ἀχρίδι ἄνθρωπος γνωρίζων σλαβικὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν, ἐνῶ ἀντιθέτως πλείστοι ὅσοι ἦσαν ἐξησκηνμένοι εἰς τὴν εὐχερῇ ἀνάγνωσιν τῆς γραφῆς τῶν βυζαντινῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων. Περὶ τούτων μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ρῶσος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Kazan V. I. Grigorovič (1815-1876), ὅστις κατὰ τὰ ἔτη 1844-1845 περιηγήθη τὴν Μακεδονίαν καὶ μετ' ἐκπληξέως διεπίστωσε ταῦτα ἐν Ἀχρίδι. Ὁ ἴδιος λέγει ἐπὶ λέξει: «Εἰς τὴν Ἀχρίδα δὲν εὗρον οὔτε ἓνα ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνώσῃ καὶ τὴν πλέον ἀπλὴν σλαβικὴν γραφὴν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐλληνικῆς τῶν ἀρχαίων χειρογράφων, ἥτις, ὡς γνωστόν, ἔχει ἀρκούντως δύσκολον γραφὴν, πολλοὶ ἦσαν λίαν ἐξησκηνμένοι». Βλέπε τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Grigorovič, δημοσιευθὲν ὑπὸ I. D. Šimanov, *Studii iz oblasti na bǎlgarskoto vǎzrǎzhdane*. V. I. Grigorovič, *negovoto pǎtešestvie v Evropejska Turcija (1844-1845) i negovite otnošenija kǎm bǎlgarite*, ἐν «Sbornik na Bǎlgarskata Akademija na Naukite», Kniga VI, *Klon istorikofilologičen i filosofsko-obštestven*, τ. 4 (1916), σ. 61-62.

2. Βλέπε Εὐλ. Κουρίλα, Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ νέα Ἀκαδημία αὐτῆς: ἡ καταγωγὴ τῶν Κουτοσβλάχων καὶ ἡ ἐγγραμμάτισις τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἐν «Θεολογία», τ. IB' (1934), σ. 69-84, 149-161, 314-335, Ἀντ. Σιγάλα, Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας. Α'. Ἀρχεῖα καὶ βιβλιοθήκη τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1939, καὶ Ἀπ. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 330-348.

3. Εἰς σημείωμα τοῦ κώδικος τῆς μητροπόλεως Σισανίου γίνεται λόγος περὶ τῆς καταργήσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Ἀρσενίου ὡς τελευταίου ἀρχιεπισκόπου μνημονεύεται ἐντελῶς ἐν παρόδῳ: «...ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κυρίου Σαμουήλ καὶ κινήσαντες ἀγωγὴν ὁμοθυμαδόν (οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ κλίματος Ἀχριδῶν), μετέθεσαν τοὺς ὑποκειμένους ἐξ ἀρχῆς τῷ τῆς Ἀχρίδος κλίματι, ἐνδύσαντες αὐτοὺς τῷ οἰκουμένικῳ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἀπεβλήθη ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος, ὅντος τότε ἀρχιεπισκόπου ταύτης Ἀρσενίου τινὸς καὶ προέδρου Πελαγονίας. H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden, Λειψία 1902, σ. 125.

καὶ οἱ μητροπολίται ἐσκέφθησαν μετὰ τὸν Ἀνανίαν νὰ ἐκλέξουν τὸν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1761 μητροπολίτην Πελαγονίας¹ Ἀρσένιον, μὴ ἔχοντες οἱ ἴδιοι προσωπικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν δεινῶς χεимаζόμενον οἰκονομικῶς θρόνον. Τοιοῦτοτρόπως ἀρχιεπίσκοπος ἐξελέγη ὁ Ἀρσένιος, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου τὸ χρέος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, ὅχι μόνον δὲν ἡλαττώθη, ἀλλ' ἀντιθέτως ἠϋξήθη μεγάλως.

Ὅταν ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἔφθασε πρὸ ἀδιέξοδου, ὁ Ἀρσένιος μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του, ἣτις συνωδεύετο καὶ ὑπὸ συνυποσχετικοῦ ἐγγράφου τῶν ὑπ' αὐτὸν μητροπολιτῶν, ὅτι ἀπεδέχοντο καὶ συνέστεργον τὴν κατάργησιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς². Τὸ γράμμα τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρσενίου φέρει ἡμερομηνίαν 16ης Ἰανουαρίου 1767. Ὁ Ἀ. Κομνηνός-Ψηλάντης, ὅστις παρηκολούθει ἐκ τοῦ σύνεγγυς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, λέγει ὅτι «ἐπεκυρώθη, κατὰ τὴν αἴτησιν ἐκείνων (δηλ. τῶν ἀρχιερέων Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου) μὲ χάττι-σερίφι τὸ νὰ προστεθοῦν οἱ θρόνοι ἐκεῖνοι τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἐγένετο εὐτυχῶς τῇ ιε' τοῦ Ἰανουαρίου μὲ πολλὴν δόξαν καὶ κέρδος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, καὶ μὲ τὸ ἀσφαλὲς καὶ ἀζημιώτον τῶν ἐν τοῖς δύο αὐτοῖς κλίμασι μητροπολιτῶν τε καὶ ἐπισκόπων»³. Ἄν ἡ ὑπὸ Κομνηνοῦ-Ψηλάντου διδομένη ἡμερομηνία εἶναι ἡ ἀληθής, τότε πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι τὸ γράμμα τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρσενίου ἦλθε *post factum* νὰ κατοχυρώσῃ ὅ,τι εἶχε προφορικῶς συμφωνηθῇ νὰ συντελεσθῇ «καὶ μὲ τὸ ἀσφαλὲς καὶ ἀζημιώτον» μάλιστα τῶν ἱεραρχῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν. Ἡ θλιβερά οἰκονομικὴ κατάσταση, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιπέσει ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ γράμματος ὑπογραφομένου ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν μητροπολιτῶν τοῦ κλίματος τῆς Ἀχρίδος καὶ σταλέντος τὴν 12ην Φεβρουαρίου 1767 πρὸς τὸν μητροπολίτην Βελεγράδων Ἰωάσαφ, παρὰ τοῦ ὁποίου οὗτοι ἐξήτουν δάνειον διὰ τὴν ἐξόφλησιν τῶν χρῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς⁴.

1. Ὁ Ἀρσένιος φαίνεται ὅτι διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον τῆς Πελαγονίας τὸν μητροπολίτην Ἰωσήφ, ὅστις ἀπὸ μητροπολίτης τῆς μητροπόλεως ταύτης ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν (1746) καί, παραιτηθεὶς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον, ἐπανήλθεν ὡς πρόεδρος Πελαγονίας. Βλ. S n e g a r o v, *Istoriija na Ochridskata archiepiskopija-patriarsija*, σ. 241.

2. Κ. Δελικάνη, Πατριαρχικὸν ἐγγράφον τόμος τρίτος, ἥτοι τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχιεποφυλακίου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ρωσσίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, Σερβίας, Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου, 1564-1863, οἷς προστίθεται ἱστορικὴ μελέτη περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1905, σ. 893.

3. Ἀ. Κομνηνοῦ - Ψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν (1453-1789), Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σ. 410.

4. ...καὶ πασχίζοντες διὰ νὰ ἐλευθερωθῶμεν καὶ ἀρχήτερα νυνηγῶντες μας οἱ χρεωφυλῆται, ἠκολούθησαν ἔξοδα βαρέα, καὶ πρὸ τούτων ἦτον καὶ ἄλλαι ὁμολογίαι τοῦ Μα-

Παραιτηθείς τὸν θρόνον τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὁ Ἀρσένιος παρέμεινε μητροπολίτης Πελαγονίας μέχρι τῆς 24ης Ἰουνίου 1767, ὅποτε παρητήθη καὶ τὸν θρόνον τοῦτον. Περὶ τῆς παραιτέρω τύχης του οὐδὲν τὸ βέβαιον εἶναι γνωστόν. Τὸ λογικώτερον εἶναι νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Ἀρσένιος παρέμεινε σχολάζων ἐν Ἀχρίδι ἢ ὅτι ἀπεσύρθη εἰς τινα μονὴν τῶν αὐτόθι περιοχῶν διὰ νὰ ἐφρησυχάσῃ. Οὕτω τὰ ἴχνη του χάνονται εἰς τὸ σκότος. Παρὰ ταῦτα εἰς τοὺς βουλγαρικοὺς κύκλους τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐδημιουργήθησαν δύο παραδόσεις περὶ τοῦ τέλους τοῦ Ἀρσενίου. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν θέλει τὸν Ἀρσένιον ἀποθανόντα ἐγκλειστον ἐν Κωνσταντινουπόλει¹, ἡ δὲ ἑτέρα θανόντα ἐν Ἀγίῳ Ὁρει, ὅπου ἐσχόλαζεν ἐν τῇ μονῇ Ζωγράφου². Ὁ ἐξ Ἀχρίδος ποιητῆς Γρηγόριος Σταυρίδης-Pärličev (1830-1893) ἀφιέρωσε καὶ ποίημα ἐκ 18 στροφῶν εἰς τὸν Ἀρσένιον, ἔνθα ἐξιστορεῖται ὅτι οὗτος ἐξηναγκάσθη εἰς παραίτησιν³. Ὁ Ἀρσένιος εἰς τὸ γράμμα τῆς παραιτήσεώς του λέγει ὅτι αὕτη εἶναι «οἰκειοθελὴς καὶ ἀβίαστος». Νομίζομεν ὅτι αἱ εἰδήσεις περὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καταργήσεώς της καὶ αἱ σχετικαὶ ἐπίσης πληροφορίες τοῦ Κομνηνοῦ-Υψηλάντου εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ τοποθετήσουν τὸ ὅλον θέμα ἐπὶ βάσεως, ἥτις θὰ ἀπέκλειε τὴν θεώρησιν τούτου ὑπὸ τὸ πρίσμα ἐθνικιστικῶν κριτηρίων ἢ τάσεων ἐπιβολῆς κυριαρχίας τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴. Ἡ

καριωτάτου καὶ ὑψ' ἡμῶν ὑπογεγραμμένα με ἐγγύησιν καὶ ζητοῦντες ἡμᾶς τὸ νὰ σηκώσωμεν αὐτὰς τὰς ὁμολογίας τοῦ Μακαριωτάτου με εἰδικῇ μας μαγνηρίαν. Ἀ. Ἀ λ ε ξ ο ὕ δ η, Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Βελεγράδων καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας, Ἐν Κερκύρᾳ 1868, σ. 104.

1. Βλ. S n e g a r o v, Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija, σ. 516-518.

2. Βλ. V. I. G r i g o r o v i č, Očerk putešestvija po Evropejskoj Turcii, s kartoju okrestnostej Ochridskago i Prespanskago ozer, Μόσχα 1877², σ. 103-104. Ἐν τοσούτῳ εἰς τὸ ἔργον τοῦ D. B o l u t o v, τὸ ὅποιον οὗτος ἐδημοσίευσε τὸ 1943 περὶ τῆς Μονῆς Ζωγράφου ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον D. Z o g r a f s k i (Sveta gora-Zograf v minaloto i dnes, Σόφια 1943), οὐδὲν λέγεται σχετικῶς. Ὡσαύτως τίποτε περὶ Ἀρσενίου, ὥς διαμεινάντος εἰς τὴν μονὴν Ζωγράφου, δὲν λέγεται καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἔκδοσιν τοῦ αὐτοῦ ἔργου, ὑπὸ τὸ πραγματικὸν ὄνομα τοῦ συγγραφέως τὴν φορὰν αὐτὴν καὶ τίτλον Bălgarski istoričeski pametnici na Aton, Σόφια 1961.

3. Βλέπε δημοσίευσιν τούτου ὑπὸ M. A r n a u d o v, Grigor Pärličev. Charakteristika i beležki, Σόφια 1968, σ. 157-158. Εἰς τὸ ποίημα τοῦτο εἶναι διάχυτος ὁ βουλγαρικὸς ἀνθελληνικὸς φανατισμὸς τοῦ 19ου αἰῶνος, εἶναι δὲ φανερόν ὅτι πηγὴ τῆς εἰδήσεως ταύτης εἶναι ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ, ἐπιθυμούντος νὰ ἐνισχύσῃ τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Βουλγάρων. Ὡς ἀλλοῦστε καὶ ὁ S n e g a r o v, Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija, σ. 517, πιστεύει ὅτι πλησιέστερον πρὸς τὴν πραγματικότητα εὐρίσκεται ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἀπέθανεν ἐν Ἀγίῳ Ὁρει, ἔνθα εἶχεν ἀποσυρθῇ.

«. Πρβλ. καὶ T h. H. P a p a d o p o u l l o s, Studies and documents relating to the History of the Greek Church and people under Turkish domination, Βρυξέλλαι 1952 (=Bibliotheca graeca aevi posterioris I), σ. 90-92, ἰδιαιτέρως δὲ τὴν ὑπόσ. 2 τῆς σελίδος 91.

βουλγαρική ἱστοριογραφία μέχρι στιγμῆς ἀκολουθεῖ τὴν τελευταίαν ταύτην γραμμὴν, ἥτις ἐδημιουργήθη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος¹.

Ἡ πρώτη σοβαρὰ ἀντίδρασις κατὰ τῆς καταργήσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς προῆλθεν ἐκ μέρους τοῦ ἐξ Ἀχρίδος καταγομένου διαπρεποῦς Ἑλλήνος φιλόλογου Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, ὅστις τὸ 1859 ἐδημοσίευσε βιβλίον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξητάζετο τὸ ὅλον θέμα². Σκοπὸς τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Δήμιτσα ἦτο νὰ δημιουργήσῃ κίνησιν διὰ τὴν ἐπανασύστασιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Ὁ νεαρὸς τότε φιλόλογος Δήμιτσας ἐπίστευεν ὅτι τὰ ὀφέλη ἐκ τῆς ἐπανασυστάσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν θὰ ἦσαν δύο, πρῶτον μὲν ἡ χριστιανικὴ κατήχησις καὶ διαφώτισις τοῦ λαοῦ, «δεύτερον δὲ ἡ διάδοσις τῆς παιδείας εἰς πάσας τὰς τάξεις καὶ ἐξάπλωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐφ' ὧν τῶν ἄλλων στοιχείων τῶν μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ συμβιούντων» διότι καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ταύτης οὐχ ἦττον ὠφελοῦμενοι οἱ τῆς Ἀρκτοῦ Ἀπόστολοι (ἐννοεῖ τοὺς Ρώσους πανσλαβιστὰς) ὑπὸ μυρίας μορφὰς καὶ προσχήματα ἀδιαλείπτως οὐκ ὀλίγα ἀπάγουσι πρόβατα πρὸς τὸν ἐαυτῶν σκοπὸν καὶ βλάβην τοῦ Ἑλληνισμοῦ³. Ὁ ἀφελῶς ἐνθουσιῶν Δήμιτσας δὲν κατηνόει ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ ριφθὲν σύνθημα θὰ ἐγίνετο ὅπλον εἰς χεῖρας τῶν Βουλγάρων, οἵτινες ὁμῶς εἶχον ἀντιθέτους πρὸς ἐκεῖνον σκοποὺς. Ἀντιδρῶντες οἱ βουλγαρικοὶ κύκλοι εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀποστολὴν κατὰ τὸ 1861 τοῦ Μελετίου ὡς μητροπολίτου Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν⁴, συνέταξαν ἔγγραφον πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον ἐν τῷ ὁποίῳ ἔλεγον ὅτι «ὁλόκληρον τὸ βουλγαρικὸν ἔθνος μας ... ἐζήτησε τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας ... τὴν ὁποίαν ἀδίκως καὶ παρανόμως ἐσφετερίσθη αὐτὸς ὁ γραικικὸς κληρὸς»⁵. Ἦδη τὸ θέμα τῆς καταργηθείσης Ἀρχιεπισκοπῆς εἶχε καταστῆ ἀντικείμενον ἐθνικιστικῆς προπαγάνδας.

Εἰς τὸ γράμμα τοῦ ὁ Ἀρσένιος ἔλεγεν ὅτι ἡ παραίτησίς του ὤφειλε «κα-

1. Πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν Βουλγάρων ἱστορικῶν συγκλίνουν καὶ αἱ τοῦ Σέρβου D j. Stijerčević, *Istorija srpske pravoslavne crkve*. I. knjiga: Od pokrštanja Srba do kraja XVIII veka, Μόναχον 1962, σ. 452-484.

2. Μ. Γ. Δ ή μ ι τ σ α, Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς, Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας, Ἐν Ἀθῆναις 1859, σ. ι' +108.

3. Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς, σ. 98. Οἱ πρῶτερά ται τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος ἐν Μακεδονίᾳ εἶχον στραφῆ ἐναντίον τοῦ Δήμιτσα ἐνεκα τῶν ἐκδηλώσεών του αὐτῶν καὶ ἐχαρκτηρίζαν αὐτὸν ὡς ἐχθρὸν τοῦ βουλγαρισμοῦ. Βλέπε τὰς περὶ τούτου λίαν διαφωτιστικὰς πληροφορίας ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ N. T r a j k o v, *Bratja Miladinovi. Prepiska*, Σόφια 1964, σ. 28, 39, 83, 92, 93.

4. Βλ. P l o v d i v s k i K i r i l, Natanail mitropolit ochridski i plovdivski (1820-1906), Σόφια 1952, σ. 277-278.

5. G e l z e r, *Der Patriarchat von Achrida*, σ. 167-168.

Εἰκ. 2. Παραίτησις τοῦ Πελαγονίας Ἀρσενίου ὑπὲρ τοῦ Μογλενῶν Ναθαναὴλ.

ταστρωθήναι και ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὡς και τοῦ μακαριωτάτου Ἱεροσολύμων κυρίου Παρθενίου». Ὁ Παρθένιος εἶχεν ἐκλεγῇ πατριάρχης Ἱεροσολύμων τὸ 1737 και διέμενεν ἐν Κωνσταντινουπόλει¹. Ὁ Ἀρσένιος ἐζήτησεν, ὅπως λάβῃ γνῶσιν τῆς παραιτήσεώς του και ὁ Παρθένιος. Τοιουτοτρόπως οὗτος ἐσυνέχιζε τὴν ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος δημιουργηθεῖσαν παράδοσιν, καθ' ἣν οἱ προκαθήμενοι τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν διετήρουν ἰδίας σχέσεις μετὰ τῶν πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, οἵτινες ἐπενέβαινον εἰς τὰ τῶν ἐν λόγῳ Ἐκκλησιῶν, παραβλέποντες ἐνίοτε τὰς κανονικὰς δικαιοδοσίας τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως². Ὁ Παρθένιος συνήθως φέρεται θανόν τὸ 1766³, τὸ γράμμα ὅμως τοῦ Ἀρσενίου ἔρχεται εἰς ἐπίρρωσιν τῆς μαρτυρίας τοῦ Κομνηνοῦ-Υψηλάντου, ὅστις εἶχεν ἰδιαίτερας σχέσεις μετὰ τοῦ Παρθενίου, ὅτι οὗτος ἀπέθανεν ὄχι τὸ 1766, ἀλλὰ τὸ 1767⁴.

Ἐκ τῆς πρὸς τὸν μητροπολίτην Βελεγράδων Ἰωάσαφ ἐπιστολῆς τοῦ Ἀρσενίου και τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων τοῦ κλίματος Ἀχριδῶν, τῆς σταλείσης τὴν 12ην Φεβρουαρίου 1767, ἐπληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ τελευταῖος προκαθήμενος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ταύτης εἶχε συνάψει προσωπικὰ χρεῖ, τὰ ὁποῖα μεγάλως τὸν ἐβάρυναν⁵. Τὸ ἔγγραφον τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρσενίου και ἐκ τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν τῶν χρεῶν αὐτῶν. Ὁ Ἀρσένιος, ὄχι μόνον δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ κυβερνήσῃ τὴν

1. Περὶ τοῦ Παρθενίου βλ. Χρ. Παπαδόπουλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, Ἐν Ἱεροσολύμοις και Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σ. 627-628, ἐνθα και ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐπίσης βλέπε συμπληρωματικὰς περὶ Παρθενίου πληροφορίας παρὰ Μ. Μανουσάκα, Ἀνέκδοτα πατριαρχικά γράμματα (1574-1806) πρὸς τοὺς ἐν Βενετίᾳ μητροπολίτας Φιλαδελφείας και τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν Ἀδελφότητα (=Βιβλιοθήκη Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας Βυζαντινῶν και Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, ἀρ. 3), Βενετία 1968, σ. 87-94.

2. Βλ. π.χ. Χρ. Παπαδόπουλου, Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων και ἡ Σερβικὴ Ἐκκλησία ἐν ἀρχῇ τοῦ 19οῦ αἰῶνος, ἐν «Νέα Σιών», τ. ΙΖ' (1922), σ. 318-325. Πρβλ. Ἰ. Χ. Ταρνανίδου, Τὰ προβλήματα τῆς μητροπόλεως Καρλοβικίων κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα και ὁ Jovan Rajić (1726-1801), Θεσσαλονίκη 1972, σ. 37-39.

3. Βλ. Χρ. Παπαδόπουλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 797. Πρβλ. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι 1948, σ. 742.

4. Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν, σ. 410. Ὁ Κομνηνός-Υψηλάντης ἀναφέρει τὸν θάνατον τοῦ Παρθενίου μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶς, τὴν 15ην Ἰανουαρίου 1767, και πρὸ τῆς διαδοχῆς ἐν Μολδαβίᾳ τοῦ ἡγεμόνος Γρ. Γκίκα ὑπὸ τοῦ Γρ. Καλλιμάχη. Γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἡγεμόνων ἐγίνε τὴν 3ην Φεβρουαρίου 1767 (Βλ. Ν. Jorga, Histoire des Roumains et de leur civilisation, Παρίσιοι 1920, ἐν παραρτήματι σ. VIII), πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Παρθένιος ἀπέθανε κατὰ τὸ δεύτερον δεκαπενθήμερον τοῦ Ἰανουαρίου 1767.

5. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἀ. Ἀλεξίου, Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφὴ, σ. 104-105.

μητρόπολιν Πελαγονίας, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἐφοβεῖτο καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἔδραν του διὰ τὰς ὑφορωμένας τῶν δικαστῶν ἐνοχλήσεις. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀρσένιος εἶχεν ἔλθει εἰς συνεννοήσεις μετὰ τοῦ Μογλενῶν Ναθαναήλ, ὅστις προφανῶς ἐδήλωσε δυνατότητα τακτοποιήσεως τῶν χρεῶν ἐκείνου, ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρσενίου ἐκ τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας. Αἱ συναλλαγαὶ τοῦ εἵδους τούτου, καίτοι σαφῶς ἀντίθετοι πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, ἀπετέλουν σύνηθές τι κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν. Οὕτω ὁ Πελαγονίας ἐζήτηι, ὅπως ἡ παραιτήσις του ἔχῃ τὸ κύρος *μονοπροσώπως εἰς τὴν αὐτοῦ πανιερότητα, οὐ μὴν δὲ εἰς ἄλλο πρόσωπον*. Ἐνδιαφέρουσα τυγχάνει καὶ ἡ πρόσθετος δήλωσις τοῦ Ἀρσενίου: *καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν ἔδωκα τῇ πανιερότητί του τὴν παροῦσαν μου οἰκιοθελῇ παραίτησιν*. Δοθέντος ὅτι ὁ Ἀρσένιος δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἔδραν τῆς μητροπόλεως του ἐνόσφ τὰ χρέη δὲν εἶχον εἰσέτι τακτοποιηθῇ, δημιουργεῖται κατ' ἀρχὴν ἡ ὑπόνοια ὅτι μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς παραίτησιν του παρέμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου εἶχε μεταβῇ μετὰ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων¹, ἢ ἄλλου που ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς τέως Ἀρχιεπισκοπῆς ἢ καὶ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει καὶ ὅτι ἐνεχείρισεν εἰς τὸν Ναθαναήλ τὴν παραίτησιν, ὅστις καὶ τὴν κατέθεσεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον. Τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο φαίνεται εἰς ἡμᾶς καὶ τὸ ὀλιγώτερον πιθανόν. Ὁ Ἀρσένιος ὑπέβαλε τὴν ἐκ τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας παραίτησίν του εὐρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει, προφανῶς δὲ παρέτεινε τὴν αὐτόθι παραμονὴν του μέχρι τοῦ Ἰουνίου 1767. Ἡ διαδοχὴ τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὴν μητρόπολιν Πελαγονίας ἐγένετο προφανῶς τῇ συγκατανεύσει τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ πρὸ ἡμῶν παραίτησις αὕτη δὲν ἦτο παρὰ τὸ τέλος μιᾶς μακρᾶς σειρᾶς διαπραγματεύσεων μεταξὺ Ἀρσενίου, Ναθαναήλ καὶ Πατριαρχείου. Ἀποδείξεις τοῦτου ἄλλωστε εἶναι ὅτι τὸ Πατριαρχεῖον ἀπεδέχθη τὴν λύσιν ταύτην καὶ ἐξέλεξε τελικῶς τὸν Ναθαναήλ μητροπολίτην Πελαγονίας². Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ παραίτησις τοῦ Ἀρσενίου ἦτο πλήρως συμπεφωνημένη μετὰ τοῦ Ναθαναήλ καὶ ὅτι εἶχε δοθῇ ἡ προφορικὴ ἐπιδοκιμασία τοῦ Πατριαρχείου, βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ὑπογραφῆς *ὁ πρώην Πελαγονίας*. Εἰς ἣν περίπτωσιν δὲν εἶχεν ἐκ τῶν προτέρων γίνεи δεκτὴ ἡ παραίτησις τοῦ Ἀρσενίου, οὗτος δὲν θὰ ὑπέγραφεν ὡς *πρώην*, ὅπως δὲν ἔπραξε τοῦτο ὁ τὴν 7ην Φεβρουαρίου 1783 παραιτηθεὶς μητροπολίτης Πελαγονίας Συμεών³.

1. Βλ. Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος, σ. 896.

2. Ὁ Δελικάνης (Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος, σ. 894) κάτωθεν τοῦ γράμματος τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρσενίου σημειοῖ: «Διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ Μογλενῶν Ναθαναήλ, κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐκλεγείς ὡς τοιοῦτος, ἀντὶ τοῦ καθαιρεθέντος Γερμανοῦ, Μογλενῶν δὲ ὁ Γεδεών», παραπέμπει δὲ εἰς ἔγγραφα τοῦ κώδ. ΣΤ' τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ. Πρβλ. S n e g a r o v, Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriarsija, σ. 236.

3. Βλ. Κώδικα Ζ' Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ, σ. 152.

Ὁ τίτλος *πρόεδρος* τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὴν σφραγίδα του ὡς μητροπολίτου Πελαγονίας, ἐδῆλωνε τὴν τέως ιδιότητα τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ὁ Ἀρσένιος κανονικῶς ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸν τίτλον *πρώην ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν καὶ Πρόεδρος Πελαγονίας*, ἀντ' αὐτοῦ ὅμως χρησιμοποιοεῖ ταυτοχρόνως τὸ *μητροπολίτης* καὶ *πρόεδρος*, τὰ ὅποια φαίνονται ἀσυμβίβαστα, διότι συνήθως *πρόεδρος* μῆς μητροπόλεως ἦτο ὁ ποιμαίνων ταύτην ἐν ἐνεργείᾳ πατριάρχης ἢ ἀρχιεπίσκοπος ἢ πρῶην τοιοῦτος, ὁπότε ὅμως ὤφειλε συγχρόνως νὰ διατηρῇ καὶ τὸν τίτλον τοῦ *πρώην*¹.

Μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν ἡ μητρόπολις Πελαγονίας, ὑπαχθεῖσα εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἔλαβε τὴν ἐν ἑσίν εἰς τὴν τάξιν τῶν μητροπόλεων αὐτοῦ, ὁ δὲ μητροπολίτης ταύτης ἔφερε τὸν τίτλον «Ὁ Πελαγονίας, ὑπέρτιμος καὶ ἑξάρχος ἄνω Μακεδονίας»². Ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρσενίου ἐκ τοῦ θρόνου Πελαγονίας, ἐξαφανίζονται ὀριστικῶς τὰ ἴχνη τοῦ ἱεράρχου τούτου, ὅστις, οὕτως ἢ ἄλλως, ὑπῆρξεν ἀσήμαντος ἐκκλησιαστικῆ φυσιογνωμία, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ ἐπισφραγισθῇ καταλλήλως ἡ παρακμὴ καὶ τὸ τέλος μῆς ἀρχιεπισκοπῆς.

1. ΠΑΡΑΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΧΡΙΔΩΝ ΑΡΣΕΝΙΟΥ

16 Ἰανουαρίου 1767

Πρωτότυπον: Κῶδιξ ΣΤ' τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεποφυλακείου Κωνσταντινουπόλεως, σελ. 138. Τὸ γράμμα τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρσενίου, κατατεθὲν εἰς τὴν πατριαρχικὴν γραμματεῖαν, ἐπεκολλήθη ἐπὶ τοῦ κώδικος δι' ἰσπανικοῦ κηροῦ.³ Ἐκδίδεται ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφίας ἀποκειμένης εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἔχει δημοσιευθῇ ὑπὸ 1) Γρηγορίου, ἀρχιγραμματέως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας³ (Γ), 2) Ἀνθίου Ἀλεξούδη, μητροπολίτου Βελεγράδων⁴ (Α) 3) Κ. Δελικάνη⁵ (Δ) καὶ 4) ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου λογίου G. Krăstevič⁶, τοῦ

1. Βλ. G e l z e r, Der Patriarchat von Achrida, σ. 179-180.

2. Βλ. Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμος Ε', Ἀθήνησιν 1855, σ. 515. Πρβλ. G e l z e r, Der Patriarchat, σ. 167.

3. Πραγματεία περὶ τῆς κανονικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου ἐπὶ τῶν ἐν Βουλγάρια Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1860, σ. 120-121.

4. Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφὴ τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Βελεγράδων, σ. 101.

5. Πατριαρχικὴν ἐγγράφον τόμος τρίτος, σ. 893.

6. Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ βιβλίον 'Istoričeski izsledovanija za Ochridskata i Ipekska arhiepiskopija. Prevod N. Michajlovskago, Κωνσταντινουπόλις 1869, σ. 21-22. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖ βουλγαρικὴν μετάφρασιν τοῦ ἀρχικῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνωνόμως δημοσιευθέντος βιβλίου τοῦ G. K r ä s t e v i č, Τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ τυπογραφείου 'ἡ Μακεδονία', 1869. Περί ἀμφοτέρων τῶν βι-

ὁποίου ὅμως τὴν ἔκδοσιν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ συμβουλευθῶμεν. Περὶ ταύτης γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀκριβοῦς μεταφράσεως εἰς τὴν βουλγαρικὴν, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ I. Snegarov¹. Ἐπειδὴ αἱ ἐκδόσεις τῶν Γρηγορίου, Ἀλεξούδη καὶ Δελικάνη εἶχαν ὀρισμένas παραλήψεις, ὁ Snegarov ἐδημοσίευσεν τὸ γράμμα τοῦτο ὡς καὶ τὸ ἐπόμενον εἰς βουλγαρικὴν μετάφρασιν ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Krăstanon.

Περὶ λήψις: Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν Ἀρσένιος γράφει πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, δηλὼν ὅτι, μὴ δυνάμενος νὰ ἀνορθώσῃ τὰ οἰκονομικά τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς του παραιτεῖται ταύτης. Ἐν τοσούτῳ, τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας, τῆς ὁποίας τυγχάνει συγχρόνως μητροπολίτης, δὲν παραιτεῖται ἀλλὰ διατηρεῖ ταύτην.

† Διὰ τῆς παρουσίας μου οἰκειοθελοῦς καὶ ἀβιάστου παραιτήσεως, φανερῶ δὲ² κάτωθεν ὑπογεγραμμένος, ὅτι διὰ τὸ ἀδυνάτως ἔχειν με οἰκονομῆσαι καὶ³ διορθῶσαι τὰς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Ἀχριδῶν χρεῖας ἀλλεπαλλή⁴λους ἐπισυμβάσας, ἐπὶ τε τῶν πρὸ ἡμῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, λα⁵βὴν οὐ μικρὰν λαβόντων τῶν κακοποιῶν, τὸ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ὄνομα⁶ εἰς τὸ κατατρέχειν καὶ ζημιοῦν καὶ βλάπτειν καὶ τὰς ὑποκειμένας τῇ ἀρχι⁷επισκοπῇ Ἀχριδῶν μητροπόλεις καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ πτωχοὺς ῥα⁸γιάδες, καὶ διὰ τὸ μὴ ἄλλως ἔχειν ἐλευθερωθῆναι τῶν χειρῶν⁹ αὐτῶν τὸ ἐκέῖσε κλήμα, καὶ ὅλον τὸ χριστιανικὸν γένος, εἰ¹⁰ μὴ τῇ ἀναιρέσει τῆς ἀρχιεπισκοπῆς. Δι' αὐτὰ ταῦτα παραιτοῦ¹¹μαι ἤδη τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, οὐ μὴν δὲ καὶ τῆς¹² προτέρας μου ἐπαρχίας Πελαγονί(ας), ἥντινα καὶ ἔχειν ἐφ' ὅρω¹³ ζωῆς μου εἰς ζωοτροφίαν μου καὶ χρεῖαν τῶν ἀναγκαίων· ἐ¹⁴πὶ τοιαύτῃ συμφωνίᾳ καὶ μετὰ τῶν συναδελφῶν μου ἀγίων ἀρ¹⁵χιερῶν ἐγένετο καὶ ἡ παρούσα μου οἰκειοθελής καὶ ἀβιάστος¹⁶ παραίτησις, ἣτις ὀφείλει καταστρωθῆναι καὶ ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι¹⁷ τῆς τοῦ Χ(ριστ)οῦ μεγάλης ἐκκλησί(ας), ὡς καὶ τοῦ μακαριωτάτου Ἱε¹⁸ρσοσολύμων κρυίου Παρθενίου ·:· ἀψῆζ' : Ἱανουαρίου ιζ' :

Τ.Σ.

† ὁ Ἀχριδῶν ὁ Ἀρεκ'νιῶκ ἡπῶεχετε

3-4 ἀλλεπαλλήλως ΓΑΔ. 8 χερῶν Α. 9 κλίμα ΓΑΔ. 12 Πελαγονίας Α: Πελαγωνείας Δ. 11-13 οὐ μὴν δὲ... ἀναγκαίων: παραλ. Δ: ἥντινα... ἀναγκαίων: παραλ. ΓΑ. 14 τοιαύτῃ δὲ ΓΔ. 15 μου: παραλ. ΓΔ. 16 κώδικι ΑΔ. 17-18 ὡς καὶ... Παρθενίου: παραλ. ΓΑΔ. Ἱανουάρ. Δ. Ὑπογραφή: Ὁ Ἀχριδῶν Ἀρσένιος ὑπόσχεται ΓΑΔ.

βλίων τούτων βλ. M. S t o j a n o v, Bălgarska vāzroždenska knižnina. Analitičen repertoar na bālgārskite knigi i periodični izdanija, 1806-1878. I, Σόφια 1957, σ. 224, Νο 4856 καὶ σ. 246, Νο 5276.

1. Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija, σ. 515.

Τὸ γράμμα δὲν εἶναι ιδιόχειρον τοῦ Ἀρσενίου. Ἡ ὑπογραφή τούτου φανερώνει ὅτι ἠγνόει τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Οὗτος δὲν ἐγνώριζε τὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τὰ συνέχεε μετὰ τῶν σλαβικῶν. Εἰς τὴν λέξιν Ἀρχιδῶν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα δ καὶ ν ἔχουν ἀντικατασταθῇ διὰ τῶν σλαβικῶν д καὶ н. Ἐπίσης μετὰ τὸ τελικὸν н ὑπάρχει τὸ ἄφωρον σλαβικὸν к, ὅπερ μαρτυρεῖ γνῶσιν τῶν κανόνων τῆς ὀρθογραφίας τῶν σλαβικῶν καὶ δὴ σερβικῶν χειρογράφων. Εἰς τὸ ὄνομα Ἀρσένιος τὰ ἑλληνικὰ γράμματα σ, ε, ν καὶ ς ἔχουν ἀντικατασταθῇ διὰ τῶν σλαβικῶν с, ѣ, н καὶ к. Καὶ ἐνταῦθα τηροῦνται βασικῶς οἱ κανόνες τῆς σλαβικῆς ὀρθογραφίας τοῦ ὀνόματος Ἀρσένιος μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντὶ τοῦ ω ἔπρεπε νὰ γραφῇ ο. Ἐδῶ ἔχει παραληφθῇ εἰς τὸ τέλος τὸ σλαβικὸν σίγμα, ἀλλ' ἐν τοσοῦτῳ διατηρεῖται τὸ ἄφωρον к, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία δηλοῖ ὅτι ἔδει νὰ προηγηθῇ τὸ σίγμα, ὅπερ ἐξέπεσεν. Τὸ σλαβικὸν σύμπλεγμα еа, λείπει μὲν ἐκ τοῦ ὀνόματος Ἀρσένιος, ὑπάρχει ὁμως εἰς τὴν λέξιν «ἡπῶταχετε», πρᾶγμα τὸ ὅποϊον ἔρχεται καὶ πάλιν νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου γνῶσιν τῆς ὀρθογραφίας τῶν σλαβικῶν χειρογράφων.

Ὁ Ἀρσένιος, πλὴν τῆς ὑπογραφῆς του, θέτει εἰς τὸ κάτω ἄριστερά μέρος τοῦ γράμματος καὶ τὴν προσωπικὴν του σφραγίδα. Αὕτη εἶναι στρογγύλη. Εἰς τὸν ἔξω κύκλον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: APCENIOS EΛEΩ: Θ(Ε)ΟΥ APXIEΠICKOΠOC ΠPΩTHC IOYCTINIANHC KAI ΠACHC BOYΛΓAPIAC. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἔσω κύκλου ὑπάρχει ἐπιγραφὴ τουρκιστί, εἰς δὲ τὸ κάτω μέρος ἡ χρονολογία: ΦΕΥΡΟΥΑΡΙΟΥ ΑΨΞΔ.

2. ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΕΛΑΓΟΝΙΑΣ ΑΡΣΕΝΙΟΥ

24 Ἰουνίου 1767

Πρωτότυπον: Κῶδιξ ΣΤ' τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχειοφυλακείου Κωνσταντινουπόλεως, σελ. 154. Καὶ αὐτὸ τὸ γράμμα τοῦ Ἀρσενίου ἔχει ἐπικολληθῇ δι' ἰσπανικοῦ κηροῦ ἐπὶ τοῦ κώδικος ὡς καὶ τὸ προηγούμενον. Ἐκδίδεται ἐκ φωτογραφίας ἀποκειμένης εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἱδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Τὸ γράμμα τοῦτο τοῦ Ἀρσενίου ἐγνώρισε τόσας ἐκδόσεις, ὅσας καὶ τὸ προηγούμενον καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Γρηγορίου¹ (Γ), Ἀλεξούδη² (Α), Δελικιάνη³ (Δ) καὶ Κράστεβιτς⁴. Οἱ τρεῖς πρῶτοι ἔχουν παραλήψεις καὶ διάφορον ἀνάγνωσιν ὠρισμένων λέξεων.

Π ε ρ ἰ λ η ψ ι ς: Ὁ Ἀρσένιος δηλοῖ ὅτι ἔνεκα πολλῶν χρεῶν καὶ τῆς μητροπόλεως Πελαγονίας καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, μὴ δυνάμενος νὰ ἀντεπεξ-

1. Πραγματεία περὶ τῆς κανονικῆς δικαιοδοσίας, σ. 121-122 ἐν ὑποσημειώσει.

2. Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή, σ. 101-102.

3. Πατριαρχικὸν ἐγγράφον τόμος τρίτος, σ. 893-894.

4. Βλ. Snegarov, Istorija na Ochridskata archiepiskopija-patriaršija, σ. 515-516.

ἐλθῇ εἰς τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν, παραιτεῖται τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον, ὑπὸ τὸν ὅρον διάδοχος αὐτοῦ νὰ ἀναδειχθῇ ὁ μητροπολίτης Μογλενῶν Ναθαναήλ.

† Ἡ ταπεινότης ἣ ἐμὴ διὰ τοῦ παρόντος τῆς οἰκιοθελοῦς² παραίτησεως γράμματος δηλοποιεῖ, ὅτι μὴ δυναμένη ν' ἐβερῇ τὰ ἐπικείμενα τῇ ἐπαρχίᾳ μου χρεή, οὔτε μὴν⁴ ὅλως ἀπελθεῖν ἐκείσε διὰ τὰς ὑφορομένας τῶν δικαστῶν ἐνοχλίσσεις, οἰκιοθελῶς καὶ ἀβιάστως ποιοῦμαι πα⁶ ραίτησιν τῆς ἐπαρχίας μου Πελαγονίας εἰς τὸν πανιερώτατον⁷ μ[ητ]ροπολίτην Μογλενῶν, τὸν ἀγαπητόν μοι ἀδελφόν κὺρ⁸ Ναθαναήλ, ὡς ἄξιον καὶ ἱκανὸν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς⁹ ἐπαρχίας ἐκείνης· ὅθεν δέομαι θερμῶς τοῦ πα¹⁰ ραγιωτάτου καὶ σεβασμωτάτου μοι δεσπότης καὶ τῆς ἱερᾶς τῶν¹¹ πανιερωτάτων ἀρχιερέων συνόδου, ἵνα συγκатаνεύσωσι¹² τῇ ἀθαιρέτῳ μου ταύτῃ βουλῇ καὶ προχειρίσασθαι τὴν αὐτοῦ¹³ πανιερότητα ἐν τῇ μ[ητ]ροπόλει ταύτῃ, βούλομαι δὲ τὴν¹⁴ οἰκιοθελῇ μου ταύτην παραίτησιν ἔχειν τὸ κύρος μο¹⁵ νοπροσώπως εἰς τὴν αὐτοῦ πανιερότητα, σὺ μὴν δὲ¹⁶ εἰς ἄλλο πρόσωπον· καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου ἔνδειξιν καὶ ἀσφά¹⁷ λειαν ἔδωκα τῇ πανιερότητί του τὴν παροῦσαν μου οἰκιοθελῇ¹⁸ παραίτησιν, κατησφαλισμένην τῇ ἰδιοχειρῶ μου ὑπο¹⁰ γραφῇ καὶ σφραγίδι· ἀφ' ἧς¹· ἰουνίου· κδ' :

Τ.Σ.

ὁ πρῶτῃ π' κλαῶνίαιε Ἀρ' κνήωσκ βεβ' ὠνῶ

2 τῆς παραίτησεως Α. 6 Πελαγωνίας ΓΔ: Πελαγονίας Α. 6-9 εἰς τὸν πανιερώτατον ... ἐπαρχίας ἐκείνης, παραλ. ΓΑΔ. 12-16 καὶ προχειρίσασθαι ... ἄλλο πρόσωπον, παραλ. ΓΑΔ. 17 δέδωκα ΓΑΔ. τῇ πανιερότητί του, παραλ. ΓΑΔ. 19 ἀφ' ἧς¹ ἰουνίου κδ', παραλ. Γ. Ὑπογραφή: Ὁ πρῶτῃ Πελαγωνίας (Πελαγονίας Α) Ἀρσένιος ΓΑΔ.

Ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἀρσενίου παρουσιάζει τὰς αὐτὰς ὀρθογραφικὰς ἰδιოτυπίας ὡς καὶ τὸ εἰς τὸ προηγούμενον ἔγγραφο. Εἰς τὴν λέξιν πρῶτῃ τὸ ι καὶ τὸ ν ἔχουν ἀντικατασταθῇ διὰ τῶν σλαβικῶν ї καὶ н. Εἰς τὴν λέξιν Πελαγωνίας ἔχουν ἀντικατασταθῇ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ε, γ, ν καὶ ς διὰ τῶν σλαβικῶν ѣ, г, н καὶ с. Ἡ γραφή τοῦ σλαβικοῦ г ἐνταῦθα παρουσιάζει μίαν ἰδιοτυπίαν· ὁμοιάζει τοῦτο περισσότερο πρὸς τὸ ἑλληνικὸν τ, καθότι ἔχει τὴν κεραῖαν ἐκτεινομένην πρὸς ἄμφοτέρας τὰς πλευράς. Τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι σπάνιον εἰς τὴν νοτιοσλαβικὴν ταχυγραφίαν, ἀλλὰ τὸ ἄξιον προσοχῆς εἶναι, ὅτι, ἐνῶ ἡ τοιαύτη γραφή τοῦ σλαβικοῦ г εὐρίσκεται ἐν χρῆσει ἀπὸ τοῦ 16ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος, καὶ ἔχει γενικῶς ἐγκαταλειφθῇ ἀπὸ τῶν μέσων τούτου¹, χρησιμοποιεῖται εἰσέτι ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου. Τοῦτο πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἐξοικειώσιν του πρὸς τὴν γραφὴν

1. Βλέπε προχειρῶς L. V. Čerepnin, Russkaja paleografija, Μόσχα 1956, σ. 378-379 καὶ σ. 478-479, M. N. Tichomirov - A. V. Murav'ev, Russkaja paleografija, Μόσχα 1966, σ. 35 καὶ V. N. Čšepkin, Russkaja paleografija, Μόσχα 1967, σ. 143.

τῶν νοτιοσλαβικῶν χειρογράφων. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρσενίου ἔχουν ἀντικατασταθῇ διὰ σλαβικῶν τὰ γράμματα σ, ε, ν, ι καὶ ζ. Ἄντ' αὐτῶν ἔχομεν ς, ϣ, η, ι καὶ Ϸ. Ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα τὴν παράθεσιν τοῦ ἀφώνου ѡ, ὅπερ, ὡς ἤδη ἐλέχθη, μαρτυρεῖ γινώσιν τῆς ὀρθογραφίας τῶν σερβικῶν κυρίως χειρογράφων. Εἰς τὴν τελευταίαν λέξιν «βεβῶνῳ» μόνον τὸ ν ἔχει ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ σλαβικοῦ ѡ.

Τὸ γράμμα τοῦ Ἀρσενίου φέρει τὴν σφραγίδα αὐτοῦ ὡς μητροπολίτου Πελαγονίας. Εἰς τὸν ἔσω κύκλον ὑπάρχει ἐπιγραφή τουρκιστί, εἰς δὲ τὸν ἔξω ἢ ἐξῆς: † Ο ΤΑΠΕΙΝΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΠΕΛΑΓΩΝΙΑΣ APCENIOS AΨΞΖ.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ - ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΤΑΧΙΑΟΣ

R É S U M É

Antoine - Émile Tachiaos, Le dernier archevêque d'Achris.

Les données biographiques d'Arsène, dernier archevêque d'Achris, ne sont pas nombreuses. Outre quelques informations assez vagues, il existe deux documents signés par lui, l'un du 16 janvier et l'autre du 24 juin 1767. Ces deux documents ont été publiés à plusieurs reprises, mais leurs éditeurs n'ont pas tenu compte de données paléographiques, qui sont d'une importance particulière. Le premier de ces documents est la démission d'Arsène de l'archevêché d'Achris, tandis que le deuxième est sa démission de la métropole de Pélagonie, dont Arsène était simultanément πρόεδρος et μητροπολίτης. Les signatures d'Arsène dans les dits documents ont une particularité bien intéressante: le dernier archevêque d'Achris, qui ignorait la langue grecque, se servait de lettres de l'alphabet slave qu'il mélangeait avec les lettres grecques. Bien plus, l'examen paléographique de ces lettres slaves prouve qu'Arsène avait une bonne connaissance de l'écriture des manuscrits slaves de rédaction serbe. Ce fait indique à l'origine slave d'Arsène et prouve qu'il avait été autrefois un moine lettré de quelque monastère, dans lequel il avait la possibilité de lire ou même copier des manuscrits slaves. Après une longue liste d'archevêques d'Achris on s'étonne de voir à la tête de cet archevêché un Slave. La chose peut trouver son explication au fait que lorsque l'archevêché tomba dans une situation financière vraiment pénible, son trône ne faisait plus l'objet d'intérêt pour les prélats de qualité. C'est pourquoi on avait avancé au trône un moine simple et insignifiant, qui ne pourrait pas se rendre compte de la masse de problèmes qui amenèrent finalement à l'abolition de l'archevêché.